

Тесленко Н. О.

Київський національний торговельно-економічний університет

ТИПИ СУБ'ЄКТА У ФАХОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У статті зосереджено увагу на семантичній кваліфікації членів речення. Серед них визначено суб'єкт як носій основного лексичного значення суб'єктно-предикативної взаємодії. Суб'єкт у сучасному мовознавстві розглядається як семантичний і логічний член пропозиції. У роботі вивчено лексико-семантичну репрезентацію суб'єкта у конструкціях фахового мовлення. Усі реалізації семантичного суб'єкта розділені на дві групи. Перша група складає суб'єкти-істоти, вираження яких має певні структурні типи, що різняться лексико-семантичним представленням інформації у фаховому тексті. Ці типи демонструють вживання як власне істоти, так і метафоричної інтерпретації розуміння суб'єкта як істоти. У роботі приділено увагу прямому і переносному вживанню лексем. Переносне вживання наявне у разі метафоричного функціонування мовних одиниць. У фаховому мовленні відбуваються процеси, в основі яких є лежить принцип метонімічної трансформації – зі сприйняття цілого як одиниці на професійне «ми», а також метафоричної інтерпретації неістоти.

Для виділення типів конструкцій бралися до уваги критерії щодо лексичного значення семантичного суб'єкта, виду конструкції – простої і складної, способу представлення лексем – прямого і переносного. У фаховому мовленні виділено узагальнений суб'єкт як назва учасників виробничого процесу. У формальному вираженні це форма множини предметних назв на позначення професій, неофіційних назв на позначення ролей у професійних відношеннях, у зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язках організації. Окремим типом у роботі визначено одиничні назви на позначення учасників фахового спілкування, що знаходять вияв у формі одиниці і мають просту форму вираження, що характерна для безособового мовлення документів. Складні форми цього типу представлені сполученнями слів і носять конотативно-неозначений характер. У роботі досліджено сукупний суб'єкт, виражений у предметній назві груп людей. Серед цих назв виділено сукупний суб'єкт і сукупний конкретизований суб'єкт.

Суб'єкт-неістота представлений у текстах фахового мовлення двома основними реалізаціями. Виділення типів суб'єктів-неістот стало можливим за умови врахування лексичного значення і семантичного наповнення суб'єкта, що показали текстову безпредметність вираження семантичного суб'єкта та предметну безособовість лексем, що позначають різні назви предметів фахової діяльності.

Ключові слова: семантичний суб'єкт, логічний суб'єкт, суб'єкт-істота, суб'єкт-неістота, означений суб'єкт, метафоричний суб'єкт, множинний суб'єкт, неозначений суб'єкт, сукупний суб'єкт, сукупний конкретизований суб'єкт, безпредметний суб'єкт, предметний безособовий метафоричний суб'єкт.

Постановка проблеми. Семантика синтаксичних конструкцій української мови привертає увагу дослідників. Активне використання компонентного аналізу, активні розвідки у сфері семантичних перетворень синтаксичних конструкцій, безумовно, сприяють розвитку мови, розумінню історичних і нових процесів у семантико-синтаксичній системі мови.

Семантичний синтаксис на сьогодні актуальний напрям досліджень лінгвістів. З'явилася значна кількість робіт щодо розуміння та інтерпретації предикатів, суб'єктів та об'єктів висловлювань. Це сприяє кращому усвідомленню особливостей синтаксичних зв'язків між компонентами речення в українській мові. Це впливає не лише

на формування і розвиток наукових лінгвістичних поглядів у самій лінгвістичній галузі, але сприяє становленню в цілому мовлення, зокрема, фахового спрямування.

Для правильного висловлення думки і адекватного її сприйняття важливим постає спосіб відображення процесу позамовної дійсності, що може відбуватися із застосуванням різних суб'єктно-об'єктних семантико-синтаксичних відношень. Саме вони формують різні синтаксичні конструкції фахового мовлення, наприклад, односкладні і двоскладні, особові і безособові речення, активні і пасивні конструкції. Завдяки зміні акценту досліджень просто зі структури речення на семантичний аспект актантів мовлення, можна сформувати

уявлення про систему взаємодії актантів в українській мові і спосіб її репрезентації у тексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання суб'єкта розглядали І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Т. Є. Масицька, О. Г. Межов, М. Я. Плющ та ін. Із питанням суб'єктно-об'єктних відношень пов'язані лінгвістичні студії щодо функціонування в українській мові активних і пасивних конструкції, вивчення яких впливає також з активних розвитку перекладацької діяльності у різних сферах життєдіяльності людини. Це питання вивчали вищеназвані мовознавці, а також М. Д. Гінзбург, О. Я. Лаврінець та ін.

Постановка завдання. Мета статті – вивчити способи реалізації суб'єкта у фахових тестах. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) вивчити останні дослідження щодо характеристики суб'єктно-об'єктних відношень у тестах фахової комунікації; 2) розглянути теоретичні підходи до кваліфікації суб'єкта у реченні; 3) визначити параметри кваліфікації суб'єкта як лексичної одиниці та члена синтаксичної конструкції; 4) визначити структурні типи суб'єкта щодо характеру лексичної та формально-граматичної репрезентації у текстах фахового спрямування.

Виклад основного матеріалу. Українська мова має давню тенденцію впливу російськомовного середовища на процеси української мови. Синтаксична особливість української мови базується на історичних традиціях мови, що пов'язані з особливим семантичним способом відображення позамовної дійсності лексичними, граматичними і синтаксичними засобами української мови. Способи введення в текст суб'єктів та об'єктів мовлення постає важливим для збереження ідентифікаційних особливостей української мови.

Визначення характеру суб'єкта і способу введення його в контекст фахового мовлення ґрунтується на таких засадах: 1) відповідність категорій семантичного і синтаксичного суб'єкта та їх реалізація в семантико-синтаксичній структурі речення; 2) характеристика формального представлення назви семантичного суб'єкта щодо категорії істоти/неістоти; 2) визначення видів семантичного суб'єкта.

Суб'єкт можна визначити як «мисленнєвий аналог носія предикативних процесів, станів, відношень, у певній події, ситуації» [7, с. 706]. А. П. Загнітко зазначає, що поняття «суб'єкт» використовують переважно в чотирьох аспектах: щодо власне логічного суб'єкта, щодо

граматичного (підмета), комунікативного (тему) або семантичного. Семантичний суб'єкт за змістом близький до логічного, протиставляючись не тільки предикату, але і, наприклад, об'єкту [3, с. 123]. Семантичний суб'єкт – це субстанційний компонент реченнєвої структури, що виділяється на основі суб'єктних семантико-синтаксичних відношень. Основна функція суб'єкта – носій предикативної ознаки. У багатьох дослідженнях із семантичного синтаксису суб'єкт розглядають перш за все як агенса (лат. *agens* – діяч, діючий) – виконавець [5, с. 176]. Центральне місце у реченні належить суб'єктній та об'єктній синтаксемам. Дещо периферійнішу позицію займає адресатна синтаксема. Найпериферійніша позиція в реченні відводиться інструментальній і локативній синтаксемам [5, с. 177].

В українській мові співіснують поняття «суб'єкт» і «підмет». Підмет являє собою граматичний, або формальний суб'єкт, і може протиставлятися логічному суб'єкту. Не завжди логічний суб'єкт відповідає підмету. Залежно від співвідношення граматичного і логічного суб'єкта формується розуміння активних і пасивних конструкцій в українській мові, які залежать від предикатних валентностей і зумовлюють свій перехідний процес, особливий для кожного з виду таких конструкцій. М. Гінзбург зазначає, що перехідний процес відбувається за участі трьох членів – суб'єкта, предиката та об'єкта. Предикат виражений присудком, актанти – суб'єкт та об'єкт – підметом і додатком. Активність або пасивність конструкцій української мови пов'язана з тим, який член семантичної структури виконуватиме синтаксичну функцію підмета: суб'єкт чи об'єкт, і ці два варіанти відбивають різні погляди на ситуацію позамовної дійсності й відповідно різняться не стільки змістом, що визначаються сумою значень лексем та відношеннями між словами, скільки іншими чинниками, які акцентують на певній дії, явищі або предметі [2, с. 4].

Суб'єкт як носій лексичного значення і предикативної ознаки в структурі українського речення посідає центральне місце. У діловому мовленні семантичний суб'єкт містить розуміння про діяча в конкретній ситуації. О.Г. Межов дає характеристику суб'єктній синтаксемі і вважає, що їй властиві специфічні ознаки: «а) суб'єктна семантико-синтаксична функція; б) лівобічна валентна позиція стосовно предиката в елементарному реченні; в) активність (при предикатах дії); г) поєднання з усіма валентними класами та семантичними типами предикатів; г) най-

ширша семантична диференціація; д) найбільша кількість морфологічних варіантів; е) типова центральна формально-синтаксична позиція підмета; є) типова комунікативна позиція теми (даного) при актуальному членуванні речення» [6, с. 33].

Т. Є. Масицька визначає, що «суб'єктний компонент зазнає диференціації на суб'єкт дії, процесу, стану, якісної ознаки та кількісної ознаки». Суб'єкт має субстантивний характер і засоби мови, які забезпечують вибір форми формально-граматичної реалізації суб'єкта, мають певні обмеження. Способи вираження суб'єкта залежить від семантичної номінації. В.Г. Гак розрізняє такі семантичні типи суб'єктів, як: 1) конкретно-особовий суб'єкт; 2) сукупний суб'єкт; 3) збірний суб'єкт; 4) невизначено-особовий суб'єкт; 5) узагальнено-особовий суб'єкт; 6) невизначено-вказівний суб'єкт; 7) відсторонений суб'єкт. Також вчений виділяє безсуб'єктність і підкреслює, що граматичний і семантичний суб'єкти не є тотожними в реченні [1, с. 625-627]. А. П. Загнітко, враховуючи здатність семантичного предиката поєднуватися з тим чи іншим суб'єктом і заповнювати відповідну валентну позицію, виділяє лівобічний суб'єктний актант, який диференціює на підтипи суб'єктів (належності, сприйняття, місцезнаходження, кваліфікації, детермінації, ідентифікації, модальні відношення, відношення, активного руху, активної дії, процесуальний, коmodalний, суб'єкт-джерело, каузатор, кількісний) і лівобічний об'єктний суб'єкт [3, с. 288]. Суб'єкт не довільним способом поєднується з предикатом. Він має обмеження на поєднання з дієсловом, які визначені як формою, категоріями дієслова, так і семантикою самого суб'єкта. Суб'єкт з предикатом уже формують елементарне речення. І в цій ситуації, коли відбулося поєднання суб'єкта і предиката, окреслюється можливість приєднання до цієї конструкції об'єкта.

Суб'єкт у фаховій мові у різних її стилях може мати різний характер і референційну прив'язку. Суб'єкт може сприйматися як конкретний, або експліцитний, що може виражатися особовим займенником або іменником у називному відмінку, і як неконкретний, або імпліцитний, – означений, узагальнений, множинний, неозначений, сукупний тощо, виражений субстантивами з різним значенням. У цілому суб'єкти можна поділити на два типи: суб'єкти на позначення істот і суб'єкти на позначення неістот. Розглянемо характер вираження семантичного суб'єкта. У фахових текстах суб'єктами можуть бути як істоти (зокрема

особи), так і неживі предмети (природні, технічні або соціальні).

Істоти/неістоти мають різні способи представлення. Детально проаналізуємо суб'єкти на позначення істоти. За формально-семантичним виявом суб'єкта-істоти виділимо певні групи його реалізації:

1) Означений суб'єкт. Він виражений іменником на позначення істоти, особи. Такий суб'єкт реалізований власними назвами на позначення людей, назвами на позначення посад, фаху працівників та ін. *Колеги сприйняли інформацію про реорганізацію досить скептично; Світлана Василівна виступила позивачем; Начальник відділу організації діловодства надав інформацію про...; Працівники департаменту склали графік відпусток.*

2) Метафоричний множинний суб'єкт. Такий суб'єкт найчастіше виражений займенниками *ми, ви*. У всіх виявах суб'єкт має референцію, що впливає із заповненості семантичного суб'єкта певним субститутом. У фаховому мовленні, на кшталт наукового, останнім часом частіше спостерігаємо авторське *ми*, коли відбувається метафоризація на основі метонімії – перенесення з однини на множину. «Професійне» *ми* являє собою референцію до групи людей, інтереси яких представлені в різних комунікативних ситуаціях офіційного ділового спілкування. Таке часто можна спостерігати в ситуаціях ділового листування, у публіцистичних зверненнях в умовах фахового спілкування. Наприклад, листування між організаціями провадиться через «професійне» *ми*: *ми розглянули Ваші пропозиції, ми змушені Вам відмовити* тощо. Проте лист засвідчує підпис однієї людини. Таким чином, фактичним представником інтересів організації виступає людина «я-актант», чий підпис наявний на листі, але виклад матеріалу ведеться від «ми-актант».

3) Множинний суб'єкт представлений узагальненою назвою учасників робочого процесу або професійної комунікації в цілому, що реалізується у внутрішній комунікації в колективі та зовнішній взаємодії організації з іншими учасниками виробничих відношень: *фахівці, споживачі* та ін., що має реалізацію у формі множини. Такі граматичні суб'єкти показують узагальненого учасника. Узагальнений суб'єкт наявний у конструкціях без звуження з метою конкретизації, як наприклад в означеному суб'єкті: *фахівці виділяють чотири способи застосування ...* (пор. означений *фахівці нашого відділу методології виділяють чотири способи застосування...*), *економісти підраховали*

... (пор. означений *економісти міністерства підрахували*).

4) Неозначений суб'єкт. Такий суб'єкт виступає в контекстах у формі однини і не вимагає конкретизації. Він властивий безособовому мовленню окремих фахових документів, що носять інструктивний або законотворчий характер. Це можна спостерігати в інструкція, положеннях, правилах і т.ін. За структурно-семантичними типами суб'єкт можна поділити на простий, що складається з одного слова (*клієнт* – як неозначений суб'єкт в інструкціях, правилах тощо), та складений. Останні виражені предметними словосполученнями, іноді з числівниковим словом (*один колега*), видільним словосполученням, що забезпечує виокремлення суб'єкта з-поміж інших (*дехто з колег*), до структури якого входить неозначений субститут (*деякі з претендентів*). Такі контексти мають конотативну неозначеність, тобто мовець не висловлює бажання або потреби в означеній референції.

5) Сукупний метафоричний суб'єкт. Такий суб'єкт у фаховому мовленні представлений переважно іменником на позначення груп людей: *комісія, комітет, рада*. Вживання таких лексем показує метонімічний спосіб перенесення значення і функції. Це найбільш вживаний спосіб реалізації суб'єкта у професійній комунікації. Сумісна робота і спільна відповідальність за результати роботи, за прийняті рішення зумовили застосування сукупних суб'єктів у тестах професійного мовлення. Адже це впливає з самої системи організації різних видів діяльності у різних сферах управління і господарювання.

6) Сукупний конкретизований суб'єкт, порівняно з попереднім утворенням, містить, крім власне лексеми на позначення сукупності людей, ще й лексему як елемент сукупності: *члени комісії, учасники наради, представники сторони переговорів* та ін. Саме зазначення осіб як суб'єктів дії, а не лише лексема на позначення сукупності суттєво вирізняє цей тип суб'єкта.

Суб'єкти-неістоти у діловому мовленні можуть мати різноманітний вияв, це переважно назви документів, різних предметів, понять, процесів: *інструкція регламентує застосування..., розуміння ситуації, що склалася, зумовило..., точка зору комісії..., відеоматеріали свідчать про...* тощо.

Суб'єкт-неістота у фаховому мовленні можуть вживатися у двох основних виявах – у формі девербативів та у формі субстантива в переносному значенні.

1. Безпредметний суб'єкт. Серед суб'єктів-неістот виділимо девербативи, які виступають активним засобом вираження безособової дії: *забезпечення умов для розвитку підприємництва регламентовано системною взаємодією* .... Фахове, зокрема наукове фахове мовлення, тяжіє до опредмеченого, або субстантивованого, викладу матеріалу, що можна побачити у використанні девербативів. Проте конкретно-предметного значення такі утворення на демонструють. У наведеній конструкції спосіб вираження змісту позбавлений будь-якої особової конкретизації. Такий спосіб введення суб'єкта показує, що хоча семантичний суб'єкт наявний, проте логічний суб'єкт відсутній.

2. Предметний безособовий метафоричний суб'єкт. Субстантиви з конкретним предметним значенням, такі як *інструкція, відеоматеріали*, з огляду на формальний зв'язок суб'єкта і предиката вживані як результат метафоричного способу інтерпретації подій і предметів навколишнього світу, хоча у фахових текстах різних стилів таким він не сприймається. Це переносне значення ґрунтується на метафорі, метонімії, може мати оказіональне значення. Такі суб'єкти мають конкретно-предметне вживання, проте сама конструкція позбавлена особової конкретизації. Предмети і дія перебувають у центрі вияву значення, а особа відсунута на крайню периферію.

Висновки і пропозиції. Типізація вживань різних семантичних одиниць розширює уявлення про як про категорію суб'єкта в цілому, так і про способи вираження суб'єкта в українській мові, зокрема у фаховому мовленні. Наведений аналіз семантичного суб'єкта показав способи представлення у фаховому мовленні двох категорій суб'єкта – істоти і неістоти. У кожній із цих груп лексичні одиниці створюють різні умови для реалізації суб'єктом своїх ознак. Категорія істоти показує найбільший вияв типів представлення суб'єкта, оскільки в такому разі семантичний і логічний суб'єкт переважно збігаються, і суб'єкт реалізується як активний діяч. Виняток становить сукупний суб'єкт, де діяч виражений назвою на позначення груп людей. Перенесення його до категорії неістоти порушило б логічну інтерпретацію лексем цього типу.

Суб'єкт-неістота в усіх варіантах показує розбіжність семантичного і логічного суб'єкта. У разі вживання в конструкціях безпредметного або предметного безособового суб'єкта порушується відповідність між семантичним та логічним суб'єктом. Крім того, не можна визначити

ці суб'єкти як імпліцитні, оскільки імпліцитний суб'єкт умовно передбачає втручання активного суб'єкта-істоти, що в наведених типах не передбачено.

Визначені типи семантичного суб'єкта сприятимуть вивченню характеру предикативних відношень у цих конструкціях і утворенню логічно і синтаксично мотивованих конструкцій фахового мовлення.

Список літератури:

1. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. М.: Добросвет, 2000. 832 с.
2. Гінзбург М. Про активні та пасивні конструкції в українських фахових текстах // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2014. № 791 : Проблеми української термінології. С. 3–14.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: монографія. Донецьк, 2001. 662 с.
4. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : Монографія. Вид. 3-тє, виправл. і доп. Донецьк: ДонНУ, 2008. 294 с.
5. Мацицька Т.Є. Семантичні різновиди суб'єктної синтаксеми. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»: Науковий журнал. В. 26. 2012 р. С. 176-178.
6. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення. Монографія. Луцьк : РВВ Вежа Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 184 с.
7. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2010. 884 с.

Teslenko N. O. TYPES OF SUBJECT IN PROFESSIONAL COMMUNICATION

The article focuses on the semantic qualification of the sentence members. Among them, the subject is identified as the carrier of the main lexical meaning of subjective-predicative interaction. The subject in modern linguistics is regarded as a semantic and logical member of the sentence. The work deals with the lexical-semantic representation of the subject in constructions of professional speech. All semantic subject implementations are divided into two groups. The first group consists of animate subjects whose expressing has certain structural types that differ in the lexico-semantic presentation of information in a professional text. These types demonstrate the use of both the actual being and the metaphorical interpretation of the subject's understanding as a being. The article focuses on the direct and figurative using the lexemes. Figurative using is available in the case of metaphorical functioning of linguistic units. In professional speech, there are processes based on the principle of metonymic transformation – the perception of the whole as a singular in the professional "we", as well as a metaphorical interpretation of inanimate.

The criteria for the lexical meaning of the semantic subject, the type of construction – simple and complex, and the way of presenting the lexemes – direct and figurative, were taken into account to distinguish the types of constructions. In a professional speech, the generalized subject is accented as the name of participants of productive process. In formal terms, it is a form of set of subject names for designations of professions, informal names for designations of roles in professional relations, in external and internal interactions of organizations. It is defined individual names to indicate of participants of professional communication as a separate type in the work. They find display in singular and have a simple form of expression, which is typical for the impersonal speech of documents. Complex forms of this type are represented by word combinations and have connotative-indefinite nature. The article examines the aggregate subject, expressed in the subject name of groups of people. These names include an aggregate subject and an aggregate specific subject.

Inanimate subject is represented in professional texts by two main implementations. The distinguishing the types of inanimate subjects became possible on condition of taking into account the lexical meaning and semantic filling of the subject, which showed the text pointlessness of semantic subject presentation and subject impersonality of lexemes, which denote different subjects' names of professional activity.

Key words: *semantic subject, logical subject, animate subject, inanimate subject, definite subject, metaphorical subject, plural subject, indefinite subject, aggregate subject, aggregate specific subject, pointless subject, meaningful impersonal metaphorical subject.*